ภูมิปัญญาและคุณค่าการผลิตถ่านบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก : การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

The Wisdom and Value of Charcoal Production in Chompoo Nuea Village Noen Maprang District, Phitsanulok Province : Environmental Conservation and Economic Value Enhancement

สุชาดา เจียพงษ์ [1*] / สุกัญญาโสภี ใจกล้ำ [2]

Suchada Jiaphong[1] / Sukunyasopee Chaiklam[2]

[1,2] สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม พิษณุโลก 65000, ประเทศไทย

[1-2] Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Society, Pibulsongkram Rajabhat University, phitsanulok 65000, Thailand

** Corresponding author. Email: suchada.g@psru.ac.th*

Received: April 29, 2025
Revised: June 23, 2025
Accepted June 27, 2025

Abstract

This research aims to study the wisdom of charcoal production in Chompoo Nuea Village, Noen Maprang District, Phitsanulok Province, and to study the value and utilization of charcoal production wisdom to increase economic value in Chompoo Nuea Village, Noen Maprang District, Phitsanulok Province. Field work data collection was conducted in Chomphu Nuea Subdistrict, Noen Maprang District, using the In-Depth Interview with community leaders, charcoal burners and charcoal users in the community, Using a structured interview with a total of 15 experts. The research findings revealed four areas of wisdom in charcoal production in Chomphu Nuea Village, Noen Maprang District: 1) Wisdom in selecting a site to build a charcoal kiln 2) Wisdom in selecting wood to burn charcoal 3) Wisdom in building a charcoal kiln and 4) Wisdom in burning charcoal. Part of the value and utilization of charcoal production wisdom to increase economic value. It was found that the value and benefits of charcoal production wisdom are in 6 aspects: 1) Lifestyle value 2) Environmental value 3) Cultural value 4) Public health value 5) Agricultural value and 6) Economic value. The benefits of the research are to support environmental conservation in the community, add value to local resources, and enhance the community's economic value.

Key words: Charcoal production wisdom, The value of charcoal, Chompoo Nuea Village

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก และเพื่อศึกษาคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field work) ตำบลชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) กับผู้นำชุมชน ผู้มีอาชีพเผาถ่าน และผู้ใช้ถ่านในชุมชน โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) สัมภาษณ์ผู้รู้ข้อมูลทั้งหมด 15 คน ผลการวิจัยพบภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง 4 ด้าน ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาด้านการเลือกพื้นที่สร้างเตาเผาถ่าน 2) ภูมิปัญญาด้านการเลือกไม้มาใช้เผาถ่าน 3) ภูมิปัญญาด้านการสร้างเตาเผาถ่าน และ 4) ภูมิปัญญาด้านการเผาถ่าน ส่วนคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ พบคุณค่าและประโยชน์จากภูมิปัญญาการผลิตถ่าน 6 ด้าน ได้แก่ 1) คุณค่าด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ 2) คุณค่าด้านสิ่งแวดล้อม 3) คุณค่าด้านวัฒนธรรม 4) คุณค่าด้านสาธารณสุข 5) คุณค่าด้านการเกษตร และ 6) คุณค่าด้านเศรษฐกิจ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย 1) อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน 2) เพิ่มมูลค่าทรัพยากรในชุมชน และ 3) เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชน

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาการผลิตถ่าน, คุณค่าของถ่าน, บ้านชมพูเหนือ

บทนำ

ตำบลชมพู อำเภอเนินมะปรางเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพิษณุโลก ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองพิษณุโลกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 65.8 กิโลเมตรวัดจากศาลากลางจังหวัดพิษณุโลก เป็นชุมชนโบราณที่ล้อมไปด้วยภูเขาหินปูนที่มีอายุกว่า 300 ล้านปี มีถ้ำอยู่มากมาย โดยพื้นที่อำเภอเนินมะปรางนี้เป็นพื้นที่ห่างไกลผู้คนโอบล้อมด้วยภูเขา ต่อมาได้มีการอพยพย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชนจากอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก อำเภอด่านซ้าย อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และกลุ่มชนในภาคอีสานเข้ามาตั้งรกรากบริเวณบ้านชมพู บ้านมุง วังโพรง ไทรย้อย จากนั้นจึงขยายไปจนกว้างขวางเป็นกลายเป็นอำเภอเนินมะปรางในที่สุด ตำบลชมพูนี้มีหมู่บ้านทั้งหมด 15 หมู่บ้าน ตั้งอยู่บนที่ราบภูเขา 4 หมู่บ้าน และตั้งบนพื้นที่ราบเชิงเขา 11 หมู่บ้าน ตำบลชมพู เดิมเขียนว่า “ชมภู” ที่หมายถึง การชมภูเขา เนื่องจากพื้นที่โดยรอบของตำบลนี้เป็นภูเขาที่มีต้นไม้และป่าหนาแน่น อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของอำเภอวังทองก่อนจะแยกจากอำเภอวังทองมาขึ้นกับกิ่งอำเภอเนินมะปราง ในวันที่ 27 สิงหาคม 2519 ได้เปลี่ยนชื่อจาก “ชมภู” เป็น “ชมพู” ตามสำนักทะเบียนราษฎร์ ที่ให้ความหมายว่าหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตพื้นที่สีชมพู ในช่วงสถานการณ์ที่มีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และเนื่องจากประชากรมีความหลากหลายชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่จากต่างที่ ทำให้มีการผสมกลมกลืนวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่าง ๆ กลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตำบลชมพูมาจนทุกวันนี้ อำเภอเนินมะปรางจึงกลายเป็นอำเภอที่เป็น “Amazing ไทยแลนด์” ที่ได้รับการบันทึกไว้ในเว็บไซต์สำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยว่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่เงียบสงบ และอากาศดี (Travel to Noen Maprang District, 2023, 15 June) ซึ่งนอกเหนือจากบรรยากาศที่เหมาะแก่การพักผ่อนแล้ว บ้านชมพู อำเภอเนินมะปรางยังมีศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อย่างหลากหลายที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ดังที่ Jiaphong et al. (2023) กล่าวถึง บ้านชมพู อำเภอเนินมะปราง มีศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างหลากหลายที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่เงียบสงบ อากาศดีแวดล้อมด้วยป่าไม้ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าคนในชุมชมให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมรักและหวงแหนป่าไม้ในชุมชน และมีวิถีชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล ทั้งนี้ในชุมชนมีการประยุกต์ภูมิปัญญาการนำเศษกิ่งไม้เหลือใช้จากที่ปลูกบริเวณหมู่บ้าน และจากแหล่งทรัพยากรแวดล้อมหมู่บ้านนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณค่า เกิดประโยชน์สูงสุด และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด โดยเฉพาะการประยุกต์ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการผลิตถ่านของกลุ่มชนอำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเดิมสมัยก่อนจะตัดต้นไม้จากป่ามาเผาถ่านใช้ในครัวเรือน แต่ปัจจุบันชาวบ้านชมพูเหนือตระหนักในคุณค่าของป่าไม้ จึงปรับเปลี่ยนประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมมาเป็นภูมิปัญญาประยุกต์ เพื่อไม่ทำลายป่าไม้ อนุรักษ์รักษาป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งธรรมชาติ และผสมผสานวิถีชีวิตความเป็นอยู่ซึ่งต้องพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม จึงเป็นพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติที่นิยมแห่งหนึ่งประจำจังหวัดพิษณุโลกที่อยู่ในฐานข้อมูลการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ภูมิปัญญาประยุกต์ของชาวบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก ที่น่าสนใจ คือ การเผาถ่านบนพื้นฐานความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมนำมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมอย่างคุ้มค่าและวิถีความเป็นอยู่ในปัจจุบันได้ยั่งยืน ถือเป็นภูมิปัญญาประยุกต์ที่น่าสนใจ ดังที่ Lekkhaphon & Kainara (2019) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาการผลิตถ่าน โดยศึกษาภูมิปัญญาการผลิตถ่านจากเตาดินเหนียวชุมชนนาโคกอิฐ ตำบลกำแพงเซา อำเภอเมือง จังหวัดนราศรีธรรมราช พบภูมิปัญญา 3 ด้าน ได้แก่ การเลือกพื้นที่สร้างเตา รูปแบบการสร้างเตา และการผลิตถ่านโดยใช้ทรัพยากรชุมชน และยังพบว่าถ่านในชุมชนภาคใต้มีคุณค่า 3 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม และด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาการผลิตถ่านที่กระทบมลภาวะ เกิดควันและไม่ตัดต้นไม้ จากสภาพบริบทของชุมชนบ้านชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำ แวดล้อมด้วยป่า มีพันธุ์พืชไม้ที่หลากหลาย ตลอดจนมีอาชีพทำไร่ ทำสวนอยู่กับทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งผู้วิจัยสังเกตได้ว่าในชุมชนบ้านชมพู อำเภอเนินมะปรางแต่ละครัวเรือนจะมีกองเตาเผาถ่านที่ไม่เหมือนเตาเผาถ่านแบบเตาดินโบราณ แต่เป็นเตาเผาถ่านประยุกต์ทำขึ้นจากเศษวัสดุเหลือใช้ในชุมชน นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากถ่านในชุมชน เช่น ถ่านใช้ประกอบอาหาร ถ่านดูดกลิ่น ไข่เค็มจากถ่าน เมื่อสำรวจลงพื้นที่พบว่าทุกครัวเรือนประกอบอาหารด้วยเตาถ่าน ซึ่งเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นของบ้านชมพู คือ การผลิตถ่าน สำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากบ้านชมพูมีภูมิประเทศที่อุดมไปด้วยไม้นานาพรรณ

ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาการเผาถ่าน และคุณค่าจากถ่านในตำบลชมพู อำเภอเนินมะปราง เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาอีกทั้งเป็นแนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาจากถ่านเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

2) เพื่อศึกษาคุณค่าจากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวิธีดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน และนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Research) ดังต่อไปนี้

1. ขั้นเตรียมการวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการเตรียมข้อมูลการวิจัยโดยศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการผลิตถ่าน และเตรียมการศึกษาข้อมูลชุมชน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

2. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ออกแบบการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Work) ตำบลชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง โดยเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) กับผู้นำชุมชน ผู้มีอาชีพเผาถ่านจำหน่าย และผู้ใช้ถ่านในชุมชน ทั้งนี้ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) การสร้างแบบสัมภาษณ์ผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาประยุกต์ในการสร้างเตาเผาถ่าน โดยกำหนดประเด็นเนื้อหาย่อยเพื่อสัมภาษณ์เกี่ยวกับการเลือกพื้นที่เผาถ่าน การเลือกไม้เป็นวัตถุดิบในการเผาถ่าน การสร้างเตาเผาถ่านประยุกต์ และวิธีการเผาถ่าน ส่วน 2) คุณค่าและการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ผู้วิจัยกำหนดประเด็นข้อสัมภาษณ์ย่อยเกี่ยวกับคุณค่าด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คุณค่าด้านสิ่งแวดล้อม คุณค่าด้านวัฒนธรรม คุณค่าด้านสาธารณสุข คุณค่าด้านการเกษตร และคุณค่าด้านเศรษฐกิจ และข้อคิดเห็นอื่น ๆ หากมีเพิ่มเติมซึ่งมีลักษณะเป็นข้อคำถามในการสัมภาษณ์ปลายเปิดสัมภาษณ์รายบุคคล กับผู้รู้ข้อมูลที่คัดเลือกแล้วว่าอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ทั้งหมด 15 คน

ตารางที่ 1 ข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวนสัมภาษณ์
ผู้นำชุมชน	5
ผู้มีอาชีพเผาถ่านจำหน่าย	5
ผู้ใช้ถ่านในชุมชน	5
รวม	15 คน

3. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและจากข้อมูลเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สังเคราะห์และสรุปข้อมูลภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก และเรียบเรียงผลการวิเคราะห์ในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Research) และตรวจสอบความถูกต้องด้วยการสนทนากลุ่มกับผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด

4. ขั้นสรุปอภิปรายผล ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัย และเผยแพร่ในรูปแบบบทความวิจัย ตลอดจนเผยแพร่ในรูปแบบแผ่นพับข้อมูลให้กับชุมชนบ้านชมพูเหนือ สามารถนำภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก ไปประยุกต์ใช้เพิ่มมูลค่าผลผลิตทางเศรษฐกิจและเป็นข้อมูลทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

ตำบลชมพูเป็นพื้นที่ราบเชิงเขามีป่าไม้ล้อมรอบ ตามข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลชมพู ได้บันทึกไว้ (https://www.chomphu.go.th/service, 16 July 2024) ว่ามีพื้นที่ติดต่อกับเขตอุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง และวนอุทยานเขาพนมทอง มีแหล่งธรรมชาติสวยงาม เช่น เขาหอกระทิง, เขาป่าแดงรังกาย, เขาถ้ำพระ, เขางอบน้อย, เขางอบใหญ่,ถ้ำขุนตะดร้าน, ถ้ำแกลบ, ถ้ำลม, ถ้ำพระ, ถ้ำดงงู, น้ำตก ฯลฯ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนดำรงชีวิตอยู่บริเวณที่มีป่าไม้เป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญในการประกอบอาหาร เช่น พืชพันธุ์และสัตว์ในป่า อีกทั้งการนำไม้มาทำเป็นฟืนหรือถ่านในการทำอาหาร และการนำต้นไม้ใหญ่มาประกอบบ้านเรือน แต่ในปัจจุบันชาวบ้านในหมู่บ้านมิได้เข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ เก็บผักหรือตัดต้นไม้ทำฟืนอีกแล้ว

ภาพที่ 1 ลักษณะพื้นที่ตำบลชมพู
Note: https://www.google.com/maps/place/

ภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก จากการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้สามารถสรุปภูมิปัญญาได้เป็น 4 ด้าน ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านการเลือกพื้นที่สร้างเตาเผาถ่าน

การสร้างเตาเผาถ่านจะเลือกพื้นที่ที่ไม่ห่างจากบ้านพักอาศัยมากนัก โดยเลือกตั้งเตาเผาถ่านอยู่ใต้ลม ที่พักอาศัยอยู่เหนือลม เพื่อไม่ให้ลมพัดควันเข้ามาในบ้าน การสร้างเตาเผาอยู่ใกล้บ้านนี้เนื่องจากต้องคอยสังเกตตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มเผาถ่าน ไม่ให้การลุกไหม้ลามไปยังพื้นที่อื่น ๆ อีกทั้งยังเลือกพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ในการทำการเกษตรเป็นที่ราบ มีอากาศถ่ายเท ไม่เป็นหลุมเมื่อฝนตกน้ำจะไม่ไหลเข้าไปขังในเตาเผา และชาวบ้านจะสร้างเตาเผาถ่านให้มีหลังคากันฝนด้วย เพราะถึงแม้ว่าจะเลือกเผาถ่านเก็บไว้ใช้ก่อนฤดูฝน แต่อาจจะมีฝนหลงฤดู หรือพายุเข้าโดยไม่ทราบล่วงหน้า การสร้างผนังกันลม (ช่วงฐานของเตา) จะใช้เศษถ่านป่นทำคอกเป็นแนวกันลมพัด หรือใช้เศษวัสดุก่อสร้าง เช่น สังกะสีไม่ใช้แล้วทำคอกกันลมและถ่าน อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์สมัยโบราณรุ่นปู่ย่าตายายจะทำเตาเผาถ่านโดยประยุกต์ใช้ดินทำคอกกันลมเข้าไปพัดให้กองเผาถ่านกระจายและกันถ่านไหลออกไป ปัจจุบันนิยมใช้เศษถ่านป่นแทนดินเพื่อกันลมและเพิ่มความร้อนระอุของเตาเพื่อให้ถ่านที่ได้มีคุณภาพดี ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 เตาเผาถ่านในปัจจุบัน
Note: Photograph taken by Nophadon Phanphet (2024)

2. ภูมิปัญญาด้านการเลือกไม้มาใช้เผาถ่าน

สมัยโบราณในพื้นที่ตำบลชมพูจะมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านสามารถเข้าไปนำเศษไม้ที่หักโค่นในป่ามาผลิตถ่านไว้ใช้ในครัวเรือนได้ แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีความตระหนักถึงความสำคัญกับป่าไม้ ชาวบ้านจึงไม่เข้าไปตัดไม้จากป่ามาเผาถ่านแล้ว จากการสัมภาษณ์ Participant 1 (Personal communication, July 12, 2024) ชาวบ้านหมู่ที่ 1 ตำบลชมพูได้กล่าวว่า “ปัจจุบันจะไม่นิยมขึ้นไปตัดไม้ในป่า แต่จะไปเก็บไม้ที่หักโค่นจากในป่าลงมาเท่านั้น” เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าเมื่อเริ่มมีคนเผาถ่านเพื่อใช้ในครัวเรือนมากขึ้น ป่าไม้เริ่มร่อยหรอลง อีกทั้งชาวบ้านเริ่มมีการทำสวนผลไม้ เพื่อจำหน่าย ทั้งมะม่วงน้ำดอกไม้ ส้มโอ ลำไย เงาะ และยางพารา หลายครัวเรือนปลูกผลไม้ไม้รับประทานและบางครัวเรือทำสวนปลูกผลไม้ขาย ต้นไม้ที่ปลูกในบริเวณบ้านแต่ละปีจะต้องตัดแต่งกิ่งเพื่อให้เจริญเติบโตเต็มที่เพื่อให้ได้ผลขนาดใหญ่จึงมีเศษกิ่งไม้ซึ่งเป็นขยะในชุมชนจำนวนมาก นอกจากนี้ยังเป็นการถนอมอาหารของต้นไม้ไม่ให้ไปเลี้ยงกิ่งที่แก่ กิ่งแห้ง หรือกิ่งที่เป็นโรคทำให้ต้นไม้นั้นได้รับอาหารได้เต็มที่ กิ่งที่ถูกตัดทิ้งจึงนำมาใช้ประโยชน์ด้วยการนำมาเป็นฟืนหรือเผาเป็นถ่านทดแทนการขึ้นไปตัดต้นไม้ในป่า ซึ่งถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาประยุกต์ที่ปรับมาจากสมัยโบราณที่จะเข้าไปเก็บไม้จากในป่ามาเผาถ่าน เปลี่ยนมาใช้ขยะจากกิ่งไม้ในบริเวณบ้านมาเผาถ่าน ถึงแม้จะเป็นไม้เนื้ออ่อนซึ่งเป็นถ่านที่ให้กำลังไฟน้อยและดับเร็ว แต่ชาวบ้านถือว่าเป็นการใช้ขยะให้คุ้มค่าด้วย

การเลือกไม้ที่จะนำมาเผาถ่าน ส่วนใหญ่กล่าวตรงกันว่าควรเป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ค้อ ไม้มะขามเฒ่า เพราะไม้เนื้อแข็งเมื่อนำมาเผาจนกลายเป็นถ่านแล้ว ถ่านจากไม้เนื้อแข็งทำให้เกิดไฟแรง และมอดช้า อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ Participant 2 กล่าวว่า หากเผาไม้เนื้อแข็งไม่ดีถ่านไม่แห้งจริง ตอนนำถ่านไปใช้ถ่านจะแตก มีไฟแตกออกมา ดังนั้นเมื่อจะใช้ถ่านจากไม้เนื้อแข็งจะต้องเผาให้ได้ที่ แต่ปัจจุบันหลังจากที่ชาวบ้านในชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียงเริ่มทำสวนมากขึ้น ซึ่งมีทั้งสวนมะม่วง สวนส้มโอ สวนไผ่ สวนมะพร้าว สวนทุเรียน จะมีเศษผลไม้แห้งที่ไม่ใช้หรือเหลือใช้แล้วจำนวนมาก และรวมถึงเศษกิ่งไม้บริเวณบ้านพักอาศัยจึงหันมาใช้ไม้เนื้ออ่อนที่มีในบริเวณบ้าน เช่น ไม้กระถิน ไม้มะม่วง ไม้ไผ่ กะลามะพร้าว ทุเรียน มังคุด ฯลฯ (Personal communication, July 12, 2024) โดยถ่านจากไม้เนื้ออ่อนนี้จะให้ไฟแรงใช้ประกอบอาหารได้แต่จะดับเร็ว ทำให้ต้องใช้ถ่านเยอะกว่าถ่านจากไม้เนื้อแข็ง ทั้งนี้กิ่งไม้ต่าง ๆ ที่มีในบริเวณบ้านก็สามารถนำมาเผาเป็นถ่านไว้ใช้ได้ตลอดปี ทำให้ไม่ต้องเข้าไปตัดไม้ในป่าอีก ยกเว้นการนำไม้ที่หักโค่นจากในป่ามาเผา ซึ่งการเก็บไม้จากในป่ามานี้ถือเป็นการสร้างคุณค่าจากสิ่งที่ไม่ใช้ประโยชน์แล้ว

ภาพที่ 3 กิ่งไม้เหลือใช้ในชุมชนที่ใช้ในการเผาถ่าน

Note: Photograph taken by Suchada Jiaphong & Sukunyasopee Chaiklam (2024)

3. ภูมิปัญญาด้านการสร้างเตาเผาถ่าน

วิธีการสร้างเตาเผาถ่านของบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลกมีลักษณะพิเศษที่ประยุกต์ใช้สิ่งแวดล้อมรอบตัว หรือวัสดุเหลือใช้มาสร้างเตา เริ่มตั้งแต่การสร้างเตาเผาในสมัยโบราณที่จะใช้ดินมากั้นลมโดยรอบช่วงบริเวณฐานของเตา และเรียงไม้ในเตาก่อนจะกลบด้วยดินก่อนเผาไม้ เมื่อชาวบ้านเห็นว่าการทำเตาลักษณะนี้จะใช้ดินมาก ชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาใช้สังกะสีแทนดิน ดังที่ Participant 3 (Personal communication, July 12, 2024) ได้กล่าวว่า “สมัยนี้นำสังกะสีมาล้อมกันลมแทนการใช้ดินแล้วนำแกลบมากลบไม้ที่เผาจะไหม้ได้เร็วขึ้น” จะเห็นได้ว่า เตาเผาถ่านในสมัยโบราณจะมีองค์ประกอบของเตาคือ ฐานและผนังกันลมที่เริ่มแรกจะใช้ดินมาก่อเพื่อกันลม และพัฒนามาใช้เป็นสังกะสีกันลมแทนดิน และจากการสัมภาษณ์ Participant 4 (Personal communication,July12, 2024,) ได้กล่าวว่า “เตาเผาถ่านในปัจจุบันจะใช้แกลบหรือขี้เถ้ามากลบไม้แทน การนำดินมากั้นฐานเพื่อกันลม” เนื่องจากการใช้แกลบหรือขี้เถ้านั้นสะดวกมากกว่า อีกทั้งยังทำให้ไม้เผาไหม้ได้เร็วกว่าเดิม ซึ่งแกลบเหล่านี้สามารถขอได้จากโรงสีในบริเวณพื้นที่ตำบลชมพู ทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเผาถ่านในแต่ละครั้งด้วย การสร้างเตาเผาถ่านในปัจจุบันจึงมีองค์ประกอบ คือ ฐาน ผนังกันลมซึ่งใช้สังกะสี และที่เพิ่มเติมจากภูมิปัญญาโบราณคือหลังคาสังกะสี เพื่อป้องกันฝนหลงฤดูด้วย

ภาพที่ 4 เตาเผาถ่าน

Note: Photograph taken by Suchada Jiaphong & Sukunyasopee Chaiklam (2024)

4. ภูมิปัญญาด้านการเผาถ่าน

ในอดีตชาวบ้านชมพูจะเผาถ่านโดยมีกระบวนการดังนี้ อันดับแรกคือ การวางไม้คานขนาดใหญ่กว่าไม้ที่จะเผาลงบนดิน 2 ท่อน จากนั้นจึงขุดดินโดยรอบขึ้นมากั้นไม่ให้ลมผ่านในขณะที่เผา เว้นไว้หนึ่งด้านเพื่อจุดไฟ จากนั้นจึงเรียงไม้ที่จะนำมาเผาเป็นถ่านไว้บนคานไม้ตามที่ต้องการ เรียงจากไม้ขนาดใหญ่ไปจนถึงขนาดเล็กที่สุด เพื่อให้ไม้ขนาดใหญ่ได้ความรู้มากกว่า แล้วจึงจุดไฟจากใต้ฐานเพื่อเผาจนไม้กลายเป็นถ่าน เมื่อสังเกตุว่าไม้ในเตาไหม้ทั้งหมดแล้ว จึงนำดินมากลบไม้ไว้ เพื่อให้ภายในไม้ประทุจนหมด ผ่านไป 3 วัน จึงนำดินออกจากกองถ่าน และนำถ่านทั้งหมดออกจากเตาเผา ซึ่งการเผาแบบนี้เมื่อเผาเสร็จก็สามารถนำดินมาใช้ในครั้งต่อไปได้อีก แต่การทำเตาแบบนี้จะยากและใช้ดินมาก ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนการทำเตาเผาถ่านมาเป็นแบบที่สอง คือ การตัดไม้ใหญ่ ๆ นำมาเป็นไม้คานวางไว้หัวท้าย จากนั้นจึงนำไม้ที่ต้องการทำถ่านวางเรียงกันบนคาน แล้วจุดไฟและนำแกลบมากลบไม้ โดย Participant 5 (Personal communiction, July 12, 2024) ได้กล่าวว่า “ต้องตัดไม้ให้มีความยาวเท่ากัน จากนั้นจึงเรียงไม้ทั้งหมดไว้บนคาน จะสูงเท่าไรก็ได้ หลังจากนั้นจึงจุดไฟใต้คานและนำดินมากลบไม้ที่เรียงไว้ทั้งหมดไม่ให้มีช่อง”

นอกจากนี้ Participant 6 (Personal communication,July 12, 2024,) ได้กล่าวถึงวิธีการเรียงไม้ในการเผาแต่ละครั้งว่า “ให้เรียงไม้ใหญ่ไว้ข้างล่าง และไม้ขนาดเล็กไว้ด้านบน” เพราะไฟจะเริ่มไหม้จากด้านล่าง ทำให้ไม้ขนาดใหญ่ที่ต้องใช้การเผาเป็นระยะเวลานาน มีการเผาไหม้ได้พอดีกับไม้ขนาดเล็ก การทำเตาเผาถ่านแบบนี้มีข้อดี คือ ไม่มีควันในขณะที่เผาไม้ในช่วง 2 วันแรก เพราะมีการกลบไม้ทั้งหมดไว้แน่นจนไม่มีช่องให้ลมเข้าและออก ควันจึงไม่สามารถออกมาจากเตาเผาได้ หลังจากผ่านไป 3 วันจึงนำขี้เถ้ามากลบไม้ที่เผาเป็นถ่านไว้เพื่อดับไฟ จากนั้นจึงโกยเอาขี้เถ้าและถ่านให้กระจายกันแล้วใช้น้ำมาดับไฟอีกครั้ง ชาวบ้านจะตากถ่านที่เปียกน้ำไว้บริเวณนั้น ประมาณ 1 – 2 คืน จนกว่าถ่านจะแห้งแล้วจึงเก็บใส่กระสอบ เพื่อนำไปใช้งานในครัวเรือนต่อไป

การนำแกลบและขี้เถ้ามากลบไม้ไว้ในขณะที่เผา นอกจากจะทำให้ควันไม่กระจายและให้ความร้อนระอุอยู่ภายในแล้วยังทำให้ถ่านที่ได้มีการเผาไหม้จนแห้งได้ที่ ส่งผลต่อการเกิดไฟในขณะที่ใช้ถ่านนั้น กล่าวคือ ถ้านำถ่านที่เผาไม่ได้ที่ไปใช้หรือถ่านที่ไม่แห้งพอ เมื่อนำไปใช้ก่อไฟถ่านจะแตกทำให้เกิดประกายไฟพุ่งออกมาจากเตาในขณะที่ประกอบอาหาร การเผาถ่านให้ได้ที่นั้น Participant 7 (Personal communication, July 12, 2024) กล่าวตรงกันว่า เมื่อจุดไฟแล้ว จะต้องรอให้ไม้ทั้งหมดไหม้ซึ่งใช้เวลาประมาณ 2 – 3 วัน หรืออาจจะดูจากควันที่ออกจากเตาเผา หากไม่มีควันแล้วจะเขี่ยแกลบและขี้เถ้าออกและดูว่ามีส่วนไหนที่ยังไม่ไหม้อีกบ้าง จากนั้นจึงดับถ่านด้วยการนำน้ำมาราดลงบนถ่าน และตากแดดไว้ให้แห้ง หากลองจับดูแล้วถ่านมีน้ำหนักเบา แสดงว่าถ่านก้อนนั้นสามารถนำมาใช้เป็นถ่านได้ การเผาถ่านแต่ละครั้งจะได้ถ่านที่บรรจุกระสอบ จำนวน 2 กระสอบ สามารถใช้ประกอบอาหารได้ประมาณ 1 เดือน

คุณค่าจากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

การผลิตถ่านบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก เกิดจากองค์ความรู้หรือภูมิปัญญา ที่สั่งสมผ่านบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่น ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน การผลิตถ่านจึงมีคุณค่าในวิถีชีวิต ผลการศึกษาพบว่าชุมชนตระหนักรู้ในคุณค่าของถ่าน จึงผลิตถ่านเพื่อใช้และจำหน่ายหลายครัวเรือน ผู้วิจัยจึงสรุปคุณค่าการผลิตถ่านบนพื้นฐานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ 5 ด้าน ดังนี้

1. คุณค่าด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่

จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่าการใช้ประโยชน์จากถ่านในชุมชนบ้านชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลกใช้ถ่านในการดำเนินชีวิตหลายด้าน ตั้งแต่เกิด การดำรงอยู่ และการตาย สรุปได้ดังนี้

1.1 การเกิด วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านชมพู สมัยก่อนเมื่อมีการคลอดลูกสิ่งสำคัญที่จะต้องเตรียมคือใช้น้ำร้อน จะต้องก่อไฟต้มน้ำร้อนในการทำคลอดสมัยโบราณ หรือการอยู่ไฟของมารดา โดยจะใช้ไม้เนื้อแข็งในการอยู่ไฟ ซึ่งมีผลต่อร่างกายของมารดาหลังคลอดบุตร ดังที่ Participant 8 (Personal communication, July 12, 2024,) ได้กล่าวว่า ตอนตนเองมีลูกคนแรกได้อยู่ไฟ แต่เมื่อคลอดคนที่สองและสาม ไม่ได้อยู่ไฟ ทำให้ตอนนี้รู้สึกหนาวเร็วกว่าเดิม ซึ่งปัจจุบันไม่นิยมอยู่ไฟแล้ว

1.2 การดำรงอยู่ ใช้ถ่านประกอบอาหารในครัวเรือน ทุกครัวเรือนจะมีครัวเตาถ่านคู่กับครัวเตาแก๊ส โดยใช้เตาถ่านในการประกอบอาหารเรียบง่าย อุ่นอาหาร การใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงในการประกอบอาหาร โดยเฉพาะวิธีชีวิตการกินอาหารสุกแบบเรียบง่าย คือกระบวนการ หุงต้ม ปิ้งย่าง เผา ใช้หุงข้าว ปิ้งปลา ย่างปลา ปิ้งหอมกระเทียมตำน้ำพริก ต้มข้าว ต้มหน่อไม้ ต้มผักพื้นบ้าน เผากาบมะพร้าวเผาให้เป็นถ่านสีดำใช้ทำขนมเปียกปูน

ภาพที่ 5 เตาถ่านที่ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือน

Note: Photograph taken by Suchada Jiaphong & Sukunyasopee Chaiklam (2024)

1.3 การตาย ชุมชนบ้านชมพู อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลกปัจจุบันใช้ถ่านที่ได้จากไม้เนื้อแข็ง การเผาศพจะทำพิธีที่เมรุในวัด และผู้ประกอบพิธีจะเตรียมถ่านในการเผาศพส่งดวงวิญญาณผู้เสียชีวิตขึ้นสู่สวรรค์ ถ่านที่ใช้ต้องเป็นถ่านไม้เนื้อแข็งมีคุณภาพสูง ไฟแรงและให้ความร้อนนาน เช่น ถ่านไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็ง เป็นต้น

2. คุณค่าด้านสิ่งแวดล้อม

การผลิตถ่านบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก แสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับการจัด การทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชนเป็นอย่างดี โดยนำทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในชุมชนซึ่งมีลักษณะแวดล้อมด้วยป่าไม้ มาพัฒนาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์จากทรัพยากรที่หาได้ การเดินป่าเก็บ เศษไม้มาเผาถ่าน หรือกิ่งไม้เหลือใช้ในชุมชนซึ่งเห็นได้จากการสร้างเตาเผาถ่านด้วยกองดิน กองแกลบ ท่อนไม้เหลือใช้ ขี้เถ้า และไม้ที่นำมาใช้เผาเป็นถ่าน จะคัดเลือกไม้ทั่วไปในชุมชน และตระหนักรู้คุณค่าของสิ่งแวดล้อมและผลกระทบในการตัดไม้มาเผาถ่าน ในอดีตจะตัดไม้ในป่า ได้แก่ ไม้แดง ไม้ประดู่

ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ค้อ ไม้มะขามเฒ่า แต่ปัจจุบันไม้หายากและมีกฎหมายห้ามตัดไม้ คนในชุมชนเข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมและเห็นคุณค่าของป่าไม้ จึงนิยมใช้ไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้กระถินเป็นหลักในการเผาถ่าน นอกจากนี้ผู้นำชุมชนยังตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมขยะในชุมชนมีการรวมกลุ่มประชุมนำเศษไม้เหลือใช้ที่มีในชุมชนเพื่อลดขยะในชุมชน เช่น ไม้ไผ่ กะลามะพร้าว ลูกมะพร้าว เปลือกทุเรียน เปลือกมังคุด มาใช้ผลิตถ่านเพื่อใช้ประโยชน์ในจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน ทั้งเป็นการลดปริมาณขยะ และรักษาป่าชุมชน จากการสัมภาษณ์พบว่าชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่เข้าใจและเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไม่ตัดไม้ทำลายป่า และช่วยกันนำสิ่งแวดล้อมรอบตัวมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

3. คุณค่าด้านวัฒนธรรม

การเผาถ่านเป็นภูมิปัญญาความรู้ที่ผ่านการคิดลองผิดลองถูก สั่งสม สืบทอด พัฒนาเป็นภูมิปัญญาของชุมชน การผลิตถ่านในชุมชนสะท้อนวัฒนธรรมในชุมชนที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในบริบทสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ การรู้จักนำทรัพยากรที่มีในชุมชน การนำแกลบผลิตจากนาข้าว เศษไม้ แผ่นหลังคาบ้านที่ไม่ใช้แล้วมาประยุกต์ใช้เป็นส่วนประกอบในการทำเตาเผาถ่าน วัฒนธรรมการเคารพป่าไม้ และวัฒนธรรมการเคารพกฎของชุมชนไม่ตัดไม้ทำลายป่า การคัดเลือกไม้ที่เป็นเศษไม้เหลือใช้ในชุมชน และการเลือกพื้นที่เผาถ่านที่ไม่ทำให้เป็นมลพิษ ดูทิศลมไม่พัดเข้าบ้านผู้อื่นให้เดือดร้อนซึ่งกันและกันเป็นวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันกับคนในชุมชน และอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

3.1 วัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันกับคนในสังคม

จากข้อมูลการสัมภาษณ์สังเกตได้ว่าคนในชุมชนเคาพรกฎของสังคมไม่ตัดไม้ ไม่ทำลายป่าซึ่งเป็นสมบัติของชุมชน จะเห็นได้จากคนในชุมชนหรือคนที่มีอาชีพเผาถ่านขายกล่าวว่า หากแอบไปตัดไม้ในป่ามาเผาถ่านจะถูกเพื่อนบ้านว่าเอาได้จะไม่ทำเช่นนั้น จึงใช้ไม้จากเศษกิ่งไม้เนื้ออ่อนเท่านั้น และมารยาทการอยู่ร่วมกันในสังคมอีกประการคือพยายามเลือกที่เผาถ่านที่ไม่ทำให้ลมพัดเข้าบ้านเพื่อนบ้าน และดูทิศทางลมไม่ให้ผู้อื่นเดือนร้อน สังเกตได้ว่าผู้เผาถ่านจำหน่ายในหมู่บ้านมักจะเป็นคนที่มีบ้านอยู่ห่างจากเพื่อนบ้านออกไป

3.2 วัฒนธรรมการเคารพต้นไม้ใหญ่

จากการสัมภาษณ์และจากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าต้นไม้ใหญ่บางต้นจะมีผ้าสีพันไว้รอบต้น ชาวบ้านกล่าวว่าเป็นอุบายทางความเชื่อว่ามีรุกขเทวดาสิงสถิตรักษาต้นไม้ห้ามตัดไม้ใหญ่ หลักการจริงๆ นั้นเพื่อปกป้องรักษาไม้ใหญ่ โดยคนในชุมชนเชื่อว่าหากใครตัดต้นไม้ใหญ่จะทำให้อายุสั้นและเจ็บป่วยได้

3.3 วัฒนธรรมประเพณีการเกิด และการตาย

จากการสัมภาษณ์พบได้ว่าคนในชุมชนใช้ถ่านต้มน้ำในการการคลอดลูกของคนสมัยก่อนใช้ถ่านในการอยู่ไฟเพื่อให้แผลแห้งสนิทไม่ติดเชื้อ และใช้ถ่านในพิธีการเผาศพ โดยเฉพาะใช้ถ่านจากไม้เนื้อแข็ง

4. คุณค่าด้านสาธารณสุข

จากการสัมภาษณ์ในชุนชม พบว่าคนในชุมชนหลายครัวเรือนมีความรู้ด้านสาธรณสุข เกี่ยวกับสุขภาพและอนามัย มีองค์ความรู้เกี่ยวกับคุณประโยชน์ของถ่านนอกจากใช้ในการหุงต้มอาหารแล้ว ยังใช้ถ่านใส่ในถังกรองน้ำดื่มไว้ใช้ในที่สาธารณะเช่น วัด โรงเรียน นำถ่านใส่ในบ่อน้ำเพื่อป้องกันน้ำเน่าเสีย ใช้ถ่านในการล้างผักดูดสารพิษ โดยผักพื้นบ้านที่ปลูกเองจะไม่มีสารพิษ แต่หากผักที่ซื้อมาจากตลาดจะใช้ถ่านแช่ลงในน้ำและล้างผักดูดสารพิษออกและล้างน้ำสะอาดใหม่อีก 1 รอบ การดูดกลิ่นโดยการนำถ่านไปใส่ในตู้อาหาร ตู้เย็น ตู้เสื้อผ้าลดกลิ่นอับ ดูดความชื้นไม่ทำให้เกิดเชื้อรา

5. คุณค่าด้านการเกษตร

การใช้ถ่านที่เป็นผงรอบเตาเผาถ่าน หรือเศษผงถ่านที่เหลือจากการนำไปใช้ในการก่อไฟทำอาหาร บางครัวเรือนจะเก็บไปเป็นส่วนผสมของปรับดิน บำรุงดิน ทำปุ๋ย เพื่อใช้ในการเกษตรปลูกพืชผักสวนครัว และไม้ดอกไม้ประดับ เช่น ใช้ผงถ่านรอบต้นไม้กันหอยทาก ใช้ก้อนถ่านในกล้วยไม้ทำให้กล้วยไม้อุ้มน้ำใช้เป็นสารปรับปรุงดิน ถ่านไม้จะมีรูพรุนเมื่อใส่ถ่านป่นลงในดินจะช่วยปรับสภาพดินให้ร่วนซุย อุ้มน้ำได้ดี ส่งผลให้รากพืชขยายตัวอย่างรวดเร็วช่วยลดการใช้ปุ๋ย ทำให้ต้นไม้แข็งแรง โตไว ไม่มีโรคแมลงรบกวน ช่วยเพิ่มอ๊อกซิเจนในดินและน้ำ

6. คุณค่าด้านเศรษฐกิจ

การผลิตถ่านโดยทั่วไปผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนเพื่อเป็นพลังงานความร้อนในการประกอบอาหาร ผู้วิจัยเก็บข้อมูลพบว่าชุมชนได้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของถ่าน และนำมาผลิตเป็นสินค้าจำหน่ายในชุมชน โดยนำเศษไม้ไผ่ ผลทุเรียน ผลมังคุดร่วงก่อนเวลาเก็บเกี่ยว มาผลิตและจัดจำหน่ายเป็นสินค้าของฝากจากชุมชน ได้แก่ ถ่านจากไม้ไผ่ ถ่านดูดกลิ่นจากผลทุเรียนและผลมังคุด สบู่คาร์บอน และไข่เค็มคาร์บอน

ภาพที่ 6 ผลิตภัณฑ์ในชุมชนจากถ่าน

Note: Photograph taken by Suchada Jiaphong & Sukunyasopee Chaiklam (2024)

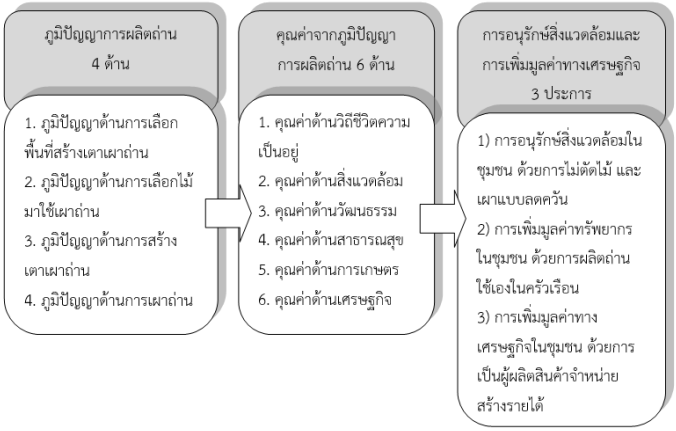
การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชนจากภูมิปัญญาการผลิตถ่าน

จากผลการศึกษาภูมิปัญญาการผลิตถ่าน และคุณค่าจากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและกาเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยในมุมมองของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจจะเห็นได้ว่าแนวคิดของภูมิปัญญาของคนในชุมชนพยายามสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตถ่านเพื่อเหตุผลของการดำรงอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน การประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน พยายามอนุรักษ์และใช้สิ่งแวดล้อมในบริบทชุมชนให้เกิดคุณค่าสูงสุด ล้วนเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด สรุปได้ 3 ประการ

1) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน การนำเศษไม้ หรือเศษพืชผลทางการเกษตรที่ไม่ใช้แล้วมาใช้เป็นวัตถุดิบเผาถ่าน เป็นวิธีการลดการตัดไม้ทำลายป่า และลดปริมานขยะจากเศษกิ่งไม้ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์

2) การเพิ่มมูลค่าทรัพยากรในชุมชน ด้วยการผลิตถ่านใช้เองบนพื้นฐานการประหยัดใช้ทรัพยากรธรรมชาติใช้เกิดประโยชน์สูงสุดในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ประจำวัน การดำเนินชีวิต การทำอาหาร การเกิด การตาย ใช้ประโยชน์จากถ่านในการเกษตรบำรุงดิน สาธารณสุขการกรองน้ำ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ถือเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจได้อีกแนวทางหนึ่ง

3) การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชน ด้วยการเป็นผู้ผลิตสินค้าจำหน่ายสร้างรายได้ ผู้วิจัยพบผลิตภัณฑ์จากถ่านในชุมชน ได้แก่ ถ่านที่ได้จากไม้ต่าง ๆ ได้แก่ ถ่านไม้กระถิน ถ่านกะลามะพร้าว ถ่านไม้มะม่วง และผลิตแปรรูปจากถ่าน ได้แก่ ไข่เค็มคาร์บอน สบู่คาร์บอน ถ่านดับกลิ่นจากผลไม้ และดินปุ๋ยจากแกลบเผา ผู้วิจัยสรุปเป็นแผนภาพเชื่อมโยงผลการวิจัยได้ดังนี้

แผนภาพที่ 1 การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชนจากภูมิปัญญาการผลิตถ่าน
Note: figure created by Suchada Jiaphong & Sukunyasopee Chaiklam (2024)

จากแผนภาพจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาการผลิตถ่าน 4 ด้าน สะท้อนให้เห็นแนวคิดการอนุรักษ์และรักษาสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเรียบง่ายของชุมชนบ้านชมพูเหนือ อีกทั้งคุณค่าของภูมิปัญญาการผลิตถ่านสามารถสะท้อนแนวคิดวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมและคนในชุมชนได้อย่าง มีความปกติสุข ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ที่สำคัญทำให้เกิดการเพิ่มมูลทางเศรษฐกิจ 2 ด้านทั้งในด้านการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรในชุมชน ด้วยการผลิตถ่านใช้เองในครัวเรือน และการเพิ่มมูลค่าเศรษฐกิจในชุมชน ด้วยการเป็นผู้ผลิตสินค้าจำหน่ายสร้างรายได้เลี้ยงชีพ ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการเผาถ่านมีคุณค่าและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชนได้อย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามในมุมองเรื่องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอาจมองว่าเป็นการเพิ่มมลภาวะควันพิษ ข้อมูลจากงานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านได้พยายามใช้ภูมิปัญญาในการรักษาสิ่งแวดล้อมด้วยการสร้างเตาให้ลดควัน ไม่ตัดไม้ทำลายป่า และลดปริมาณขยะเศษไม้ในชุมชนด้วยการนำไปผลิตถ่าน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาและคุณค่าการผลิตถ่านบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก : การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ สามารถสรุปผลการศึกษาได้ 2 ประเด็น ดังนี้

1) ภูมิปัญญาการผลิตถ่าน บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก กล่าวได้ว่า ชุมชนชมพูเหนือมีความสัมพันธ์กับการเผาถ่านมาตั้งแต่สมัยโบราณ เนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนตั้งอยู่บริเวณป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงเก็บเศษไม้ในป่ามาเผาเป็นถ่านและนำมาเป็นฟืนในการดำรงชีวิต แต่หลังจากมีการเผาถ่านในหลายครัวเรือน ชาวบ้านจึงหันมาเก็บผลไม้ที่ร่วงก่อนเวลา เช่น มังคุด เปลือกทุเรียน ลูกทุเรียนอ่อน เศษนำกิ่งไม้ และต้นไม้เนื้ออ่อนใกล้บ้านเพื่ออนุรักษ์ต้นไม้ในป่า หากจะมีการนำไม้จากป่ามาเผาถ่านจะเป็นเพียงการนำไม้ที่หักโค่นแล้วมาใช้เท่านั้น ซึ่งไม่ตัดไม้ทำลายป่าที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ถือเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่า การสร้างเตาเผาถ่านจะใช้บริเวณบ้านที่สามารถดูแลการเผาได้ ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้อื่น อีกทั้งการนำแกลบที่เหลือจากโรงสีมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการเผาถ่าน นอกจากจะช่วยกำจัดขยะแล้วยังทำให้การเผาถ่านมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จากการวิจัยครั้งนี้พบภูมิปัญญาการผลิตถ่านบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก 4 ด้าน ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการเลือกพื้นที่สร้างเตาเผาถ่าน ภูมิปัญญาด้านการเลือกไม้มาใช้เผาถ่าน ภูมิปัญญาด้านการสร้างเตาเผาถ่าน และภูมิปัญญาด้านการเผาถ่าน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Lekkhaphon & Kainara (2019) เรื่องภูมิปัญญาการผลิตถ่านจากเตาดินเหนียว ชุมชนโคกอิฐ ตำบลกำแพงเซา อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยพบภูมิปัญญาการผลิตถ่านจากเตาดินเหนียว 3 ด้าน ได้แก่ การเลือกพื้นที่สร้างเตา รูปแบบการสร้างเตา และการผลิตถ่านโดยใช้ทรัพยากรชุมชน ทั้งนี้อาจมีรายละเอียดแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพื้นที่บริบทสิ่งแวดล้อม เช่น การเลือกไม้มาใช้ในการเผาถ่าน จะใช้ไม้เงาะ ไม้เทียม ไม้ลองกอง หรือไม้เนื้อแข็งซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นภาคใต้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนด้านการประกอบอาชีพเนื่องจากปัจจุบันชาวบ้าน ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้เป็นอาชีพหลัก ส่วนการเลือกไม้ของบ้านชมพูเหนือจะใช้ไม้ในชุมชน เช่น ไม้กระถิน ไม้มะม่วง ไม้ไผ่ กะลามะพร้าว เปลือกทุเรียน ผลทุเรียนอ่อน เปลือกมังคุด มาใช้ในการเผาถ่าน ทั้งนี้ไม่ได้ทำสวนผลไม้ เป็นอาชีพหลักมีเพียงบางครัวเรือนที่ทำสวนผลไม้เท่านั้น

นอกจากนี้ในงานวิจัยของ Ruechuwararak & Tathong (2014) ในบทความวิจัยเรื่อง การเผาถ่าน วิถีดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นสู่เทคโนโลยีพลังงานทางเลือก ได้กล่าวถึงการเผาถ่านในปัจจุบันจากสภาพปัญญาพื้นที่ป่าไม้ลดลงทำให้ขาดแคลนไม้ที่ใช้ในการเผาถ่าน รวมถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัญหาเดียวกับชุมชนบ้านชมพูเหนือ ทั้งนี้ถ่านเป็นพลังงานวิถีดั้งเดิมที่ใช้ประกอบอาหารในทุกครัวเรือน เมื่อหาไม้มาเผาได้ยาก จึงส่งผลให้บางครัวเรือนเริ่มใช้พลังงานทดแทนอื่นเช่น ใช้เตาแก๊ส และเตาไฟฟ้าประกอบอาหาร แต่ก็มีเพียงบางครัวเรือนเท่านั้น อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์คนในชุมบ้านชมพูเหนือพบว่ายังนิยมใช้ถ่านประกอบอาหารเนื่องจากมีค่าใช้จ่ายที่ถูกกว่า รวมทั้งลักษณะอาหารของชาวบ้านนิยมประกอบอาหารเรียบง่าย เช่น การย่างปลา การปิ้งปลาต้องใช้เวลานานเพื่อทำให้สุกและแห้ง จึงต้องใช้ถ่านทุกครัวเรือน ทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านชมพูจึงมีเตาถ่านใช้ทุกครัวเรือน หน่วยงานจึงพยายามส่งเสริมเทคโนโลยีการเผาถ่านด้วยเตาเผาประสิทธิภาพสูงแบบถัง 200 ลิตร ลดควันพิษแต่ยังไม่เป็นนิยมเนื่องจากเตาเผาแบบถังมีราคาสูง ชาวบ้านจึงพัฒนาด้วยภูมิปัญญาของชุมชนใช้เตาที่ทำกันเองด้วยแกลบ เศษวัสดุเหลือใช้ และใช้ไม้จากกิ่งไม้ที่หาได้บริเวณบ้าน อีกทั้งเป็นการลดปริมาณขยะถือเป็นการแก้ปัญหาที่ดีของชุมชน

2) คุณค่าจากภูมิปัญญาการผลิตถ่านในการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ บ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก ในงานวิจัยนี้พบคุณค่าและประโยชน์จากภูมิปัญญาการผลิตถ่าน 6 ด้าน ได้แก่ คุณค่าด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คุณค่าด้านสิ่งแวดล้อม คุณค่าด้านวัฒนธรรม คุณค่าด้านสาธารณสุข คุณค่าด้านการเกษตร และคุณค่าด้านเศรษฐกิจ ซึ่งในผลงานวิจัยของ Lekkhaphon & Kainara (2019) ได้ศึกษาคุณค่า 3 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชนด้านวัฒนธรรม เกิดระบบการพึ่งพาและสร้างสัมพันธ์ในชุมชน และด้านสิ่งแวดล้อมการผลิตถ่านถือเป็นการใช้ทรัพยากรชุมชนให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า อย่างไรก็ตามในงานวิจัยคุณค่าและการใช้ประโยชน์จากถ่านของบ้านชมพูเหนือ ยังพบคุณค่าที่แตกต่างกับงานวิจัยข้างต้น คือ คุณค่าด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คุณค่าด้านสาธารณสุข คุณค่าด้านการเกษตร ซึ่งสะท้อนให้เห็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนบ้านชมพูเหนือที่นำภูมิปัญญาจากถ่านมาใช้ในการดำเนินชีวิต เกิด การดำรงอยู่ และการตาย การสาธารณสุขโดยใช้ถ่านใส่ในถังกรองน้ำดื่มไว้ใช้ในที่สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน นำถ่านใส่ในบ่อน้ำเพื่อป้องกันน้ำเน่าเสีย ใช้ถ่านในการล้างผักดูดสารพิษ โดยผักพื้นบ้านที่ปลูกเองจะไม่มีสารพิษ และใช้ถ่านเป็นส่วนผสมของปรับบำรุงดิน ทำปุ๋ย เพื่อใช้ในการเกษตรปลูกพืชผักสวนครัว และไม้ดอกไม้ประดับ จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยพบว่าชุมชนบ้านชมพูเหนือมีลักษณะการรวมกลุ่มชุมชนที่เข้มแข็ง มีผู้นำชุมชนที่ดี และมีความสามัคคีให้ความร่วมมือพร้อมพัฒนาและปฏิบัติ อีกทั้งมีอาสาสมัครกลุ่มชุมชนนวัตวิถี กลุ่มขับเคลื่อนการท่องเที่ยวบ้านชมพู ตลอดจนมีศูนย์การเรียนรู้บ้านชมพูเหนือ ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนอีกทางจากส่วนราชการเข้ามาอบรมให้ความรู้อย่างต่อเนื่อง เช่น หน่วยงานการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม มหาวิทยาลัยนเรศวร และหน่วยงานส่วนท้องถิ่นของจังหวัด ชาวบ้านจึงมีความรู้เกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิต การเกษตร สาธารณสุขและตระหนักเห็นความสำคัญของการรักษาสิ่งแวดล้อมไม่ตัดไม้ทำลายป่าเป็นอย่างดี

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้ทราบภูมิปัญญา และคุณค่าจากการผลิตถ่านของชุมชนบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

2. ได้ข้อมูลของชุมชนเกี่ยวกับภูมิปัญญาและคุณค่าของการผลิตถ่านตามแนววิถีชีวิตดั้งเดิมที่ประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน ตลอดจนเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพิ่มมูลค่าทรัพยากร และเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจในชุมชนบ้านชมพูเหนือ อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ควรศึกษาเปรียบเทียบภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาประยุกต์จากการเผาถ่านใช้ในชุมชนเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาภูมิปัญญาให้อยู่กับชุมชน และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

2. การวิจัยครั้งต่อไปอาจศึกษาคุณค่าและผลดีผลเสียการใช้เตาที่ใช้พลังงานจากถ่านกับเตาที่ใช้พลังงานอื่น ในการประกอบอาหารเพื่อลดควันพิษในชุมชน

References

Chomphu Subdistrict Administrative Organization. (2024). **Noen Maprang District, Phitsanulok Province.** https://www.chomphu.go.th/service (In Thai)

Jiaphong, S., Chaiklam, S., Suklek, P., Pataramutha, M., & Papang, R. (2023). The Cultural Identity of Ban Chompoo Nuea Arts and Crafts Noen Maprang District Phitsanulok Province with the Application of Local Products to Increase Economic Value and Cultural Tourism. **Journal of Humanities and Social Sciences Review Lampang Rajabhat University, 11** (3), 1-23. (In Thai)

Lekkhaphon, W. & Kainara, R. (2019). Wisdom in charcoal production from clay stoves, Khok It community, Kamphaeng Sao sub-district, Mueang district, Nakhon Si Thammarat province. **Proceedings of the 16th National Academic Conference (pp. 2553-2560).** Kasetsart University, Kamphaeng Saen Campus. (In Thai)

Ruechuwararak, P. & Tathong, P. (2014). Charcoal burning, the traditional way of local communities, towards alternative energy technology. **Journal Academic Burapha University, 6** (2), 52-71. (In Thai)

Travel to Noen Maprang District. (2023, 15 June). **Doaksirawaree** https://www.noenmaprang.org/2016/11/blog-post_92.html (In Thai)